UOT 39

XATİRƏ AĞAYEVA
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
jabrayilovajamila@gmail.com

QƏRBİ AZƏRBAYCANDA AİLƏ DƏYƏRLƏRİNİN QORUNMASI

DOI: https://doi.org/10.36719/2708-065X/107/250-256

Qərbi Azərbaycan Şərq mədəni mühitini və azərbaycançılıq ideologiyasını özündə birləşdirən zəngin ailə dəyərlərinə malik mühüm geososial platformadır.Son illərdə Cənab Prezident tərəfindən Qərbi Azərbaycan icmasının təşkili və bu icmaya dövlət qayğısı,həmçinin Qərbi Azərbaycana qayıdış konsepsiyasının nəzərdə tutulması məqalənin aktuallığını bir daha sübuta yetirir.Tarix boyu ailə dəyərlərinə sadiqlik Qərbi Azərbaycan ailələrindəndə yan ötməmişdir.Lakin son əsrlər bu zəngin adət və dəyərlər ermənilər tərəfindən mənimsənilərək plagiata məruz qalmışdır.Lakin bütün bunlara baxmayaraq Qərbi Azərbaycanın həqiqi sahiblərini sübuta yetirəcək zəngin dəyərlərimiz bu genə qədər qorunmaqdadır.

Açar sözlər: Şərq mədəniyyəti, el adətləri, türk ailəsi, qayğı, sosial yaşam, mədəni dəyərlər, sosial kimlik.

Giriş. Bu məqalədə Azərbaycanın ayrılmaz və əzəli torpağı olan Qərbi Azərbaycanda ailə dəyərləri haqqında izahlı təfsir olunub.Ümumiyyətlə qədim keçmişə malik Azərbaycan xalqının tarixi qədər qədim dəyərləri də var. Bu dəyərlərə hər zaman sadiq xalqımız onları müqəddəs bilib və qorumağa çalışıb. Bu gün bizim vətənə, torpağa, ailəyə, böyüklərə, valideynlərimizə olan sevgimiz məhz buradan qaynaqlanır.

Ailə - bu bir söz özündə çox böyük məfhumu birləşdirir. Mənəvi-emosional hisslər əsasında birləşmiş insanların ümumi maraqlarını ifadə edən bu institut, eyni zamanda, sağlam cəmiyyətin və güclü dövlətin təməlini təşkil edir. Ailənin gücü və cazibəsi, mahiyyəti onun sosial birlik, kiçik sosial qrup və sosial institut kimi xarakterizə edilməsi ilə bağlıdır. Ailə cəmiyyətimizin gələcək fərdinin formalaşdığı mühitdir. Bu mühit nə qədər sağlam və möhkəm olsa bor o qədər davamlıq olacaqdır.

Ailə dəyərlərinin təməlini toy adətləru təşkil edir. Odur ki, ilk növbədə toy adətlərinə istinad etməliyik.

Vaxtilə mərhum professor Buludxan Xəlilov müsahibələrindən birində Qərbi Azərbaycanın toy adətlərinə diqqət çəkərək qeyd edirdi ki, toyda görülən bütün işlər ağsaqqal, ağbirçək xeyir-duası ilə baş tutmalı idi. "Toy onda gözəl olur ki, dədə-baba ocağında öz adət-ənənələriylə təşkil olunsun. İrəvan və onun ətraf bölgələrindəki toy adət-ənənələrinin bərpa olunması özümüzə qarşı dəyərin bərpa olunması deməkdir. Qərbi Azərbaycanda özünəməxsus elçilik adət-ənənələri var idi. Ana-atamız kimisə məsləhət görürdüsə deyirdi ki, get o adamın qapısından bir qara daş gətir həyətimizə qoy görək, bunun düşərliliyi olacaq ya yox.

Müqayisə üçün deyə bilərəm ki, türk xalqları içində nanayları oxuyan xalqlar çox azdır. Azərbaycan regionunun Ağbaba bölgəsində xınayaxdıda ən xarakterik mərasimlərdən biri nanayların oxunması idi. İndiki toylarda gəlini çırağın başına fırladırlar. Amma Qərbi Azərbaycan toylarında gəlini ya ocağın, ya da təndirin başına döndərirdilər. Bu, gəlinin öz evindən, ocağından xeyir-dua alması və köçdüyü ocağa aparması demək idi. Toyun əvvəlindən axırına qədər gəlinin üzü duvaq ilə örtülü olurdu. Heç kim gəlinin üzünü görməzdi. Ata evindən köçərkən gəlin özü ilə çörək, sandıq, eyni zamanda bir qazan halva aparardı. Bu, şirinlik əlaməti idi. İndi bu adət-ənənələr bir qədər dəyişib. Bundan əlavə, qız ata evindən gedəndə onun əlinə pul qoyub bağlayardılar. Yəni qız özü ilə getdiyi ocağa ruzi-bərəkət aparsın. Tanınmış jurnlist-yazıçı Miraslan Bəkirli isə yazır ki, Qərbi Azərbaycan toylarında gəlinin, bəyin, sağdıç və solduçun geyimi xüsusi olardı. "Hətta gəlini aparan at belə bəzənər, boynuna ağ yaylıq bağlanardı. Bizim toylarımızda qadınların geyimi də fərqli olardı. Xanımlarımız həmişə yaşmaq çəkərdilər ağız nahiyyələrinə. Gəlinin üzü həmişə örtülü olardı, duvağı salınardı başına. Heç

kəs gəlinin üzünü görə bilməzdi. Elə ki, gəlin evdən çıxarılırdı həmin vaxt molla gəlib kəbini kəsməli idi. Elə ki molla evdən çıxdı artıq toyçular başlayırdı həzin musiqi çalmağa ki, gəlinin anası kövrəlib ağlasın bu da bir adət idi. Bu yaxşı mənada idi ki, ana qızını xoşbəxtliyə doğru yola salır. Gəlini atla aparmaq da qədim adətdən idi. Qız evindən oğlan evinə gedəndə də sürəkçilər olardı at sürərdilər. Burada da bir deyim vardı atını kim sürüb tez getsə idi ona pul verilirdi. Onda kəndin uşaqları qaçıb dağlara çıxırdı ki, görsün kimin atı daha tez gedib çatacaq. Ən əsası da ki, nişanlı qızlar dağa çıxardı ki, görsün at sürəkçiləri içərisində onun nişanlısı sürüb keçə biləcəkmi?

Gəlin bəy evinə gəldikdən sonra oturması üçün mütləq qayınatası gəlib deməli idi ki, ay gəlin otur sənə bir inək bağışlayacam. Sonra gəlin oturarmış. Kəndlərimizdə əsas da Göyçədə toy olacağı günü təyin ediləndən sonra zurnaçılar kəndin başından başlayacaydı toy mahnılarını çalmağa qonum-qonşu, qohumu da yığacaqdı qabağına ta ki kəndin axırına kimi çalıb oynayacaqdılar. Bu zaman toyçulara pay tutular, pul verilərdi. Bütün el-oba şənlənərdi. Toylarımızın gözü idi aşıqların gəlişi. Elə ki, aşıq toya gəldi qız-gəlin, qoca-cavan o toyun ətrafına dövrə vurub baxardılar. Toylarda aşıqların xeyir-dua verməsi, ustadnamələr oxuması vacib idi. Ona görə Qərbi Azərbaycanda toylar aşıqsız ola bilməzdi. Ən maraqlısı da o olurdu ki, aşıqla camaat arasında dastanlar deyilirdi. Elə olurdu bu dastanlar 4-5 gün çəkirdi. Toy sahibi bu dastanın başa vurulması üçün toy məclisini davam etdirirdi. Məclisin sonu yemək süfrəsi açılırdı. Toy məclisində hər kəsin özünə məxsus oyun havası, oyun növü vardı. Demək olar ki, toyumuzun əsasını da yallı rəqsi təşkil edirdi. İlk yallını toyu edən evin ağsaqqalı başladardı sonra oğul-qız, gəlin, cavan-uşaq qoşulardı bu oyuna. Bizdə yallı qol-boyun olaraq oynanılar. Yallı rəqsini edən hər kəs öz səmimiliyini, sevincini bidirmiş olardı. Toylarımızın bir adəti də bəyin oğurlanması idi. Bu vaxt sağdıç və solduça əsas diqqət düşürdü. Qohumlar çalışırdı ki, hər ikisinin başını qatıb, bəyi oğurlasınlar. Əgər bəy oğurlansaydı, sağdıç və solduçun üzərinə nəmər düşürdü. Sabah bəyi oğurlayanlara quzu kəsib qonaqlıq verməli idi"-deyə M.Bəkirli vurğulayıb.

Millət vəkili, tanınmış şair Musa Urudun Zəngəzurun toy adətləri ilə bağlı məqaləsi həqiqətən də bu istiqamətdə təqdim edilən dəyərli bir mətndir. "… Zəngəzurda toylar adətən ilin yay aylarında olardı. Bunun başlıca iki səbəbi var idi:- Birincisi, dağlıq yerin iqliminə, təbiətinə görə - ilin ən gözəl, ən bərəkətli, meyvə-tərəvəzin bol və ucuz olduğu fəsli sayıldığından toyları adətən yay aylarında, xüsusən iyunun ortalarından avqustun ortalarına qədər keçirirdilər.

- İkincisi, camaatın Bakıda, Sumqayıtda, Naxçıvanda, Gəncədə və Azərbaycanın digər yerlərində yaşayan xeyli övladları, qohumları var idi ki, bu "mövsüm" zəngəzurlular da adətən yay aylarında məzuniyyət götürərdilər və dincəlmək üçün Soçiyə, Kislovodskiyə, Karlovı-Varıya deyil, Zəngəzura, doğma yurdlarına gələrdilər. Bu səbəbdən də yayda Zəngəzur toyları təkcə bir mərasim deyil, çalçağırlı, əyləncəli kütləvi mədəniyyət hadisəsi kimi qiymətli və maraqlı idi

Ata-babalarımız ölkəmizin indiki hüquqi və siyasi sərhədlərindən kənarda qalan İrəvanda, Göyçədə, Zəngəzurda, Dərələyəzdə min illər boyu zəngin maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələri ərsəyə gətiriblər. Mövcud çətinliklərə baxmayaraq, sənədlərə, mənbələrə, arxiv materiallarına çevrilən bu mədəniyyət nümunələri, çox təəssüf ki, siyasi mülahizələr ucbatından zaman və məkan axarında itib-batıb, elmi dövriyyədən kənarda qalıb.

Qərbi Azərbaycanda yaşayan soydaşlarımızın orada yaratdığı maddi və mənəvi dəyərlərin, təhsil-tərbiyə mədəniyyətinin, dövlətçilik ənənələrinin öyrənilməsi, tədqiq və təbliğ olunması hazırkı dövrdə çox mühüm əhəmiyyət daşıyır. Hər şeydən əvvəl bu, Ermənistan adlanan təcavüzkar dövlətin son 30 ildə apardığı yalan və böhtan siyasətinə cavab olaraq onun özünün uydurma tarixinə yenidən baxılmasını şərtləndirir. Bu, həm də Azərbaycan tarixinin mühüm bir mərhələsinin, siyasi sərhədlərimizdən kənarda qalan torpaqlarımızda (İrəvan, Zəngəzur, Göyçə, Dərələyəz) millətimizin əsrlər boyu yaratdıqları maddi və mənəvi dəyərlərin, təhsil-tərbiyə mədəniyyətinin, ədəbi-bədii irsin, dövlətçilik ənənələrinin öyrənilməsinə dövlət səviyyəsində çağırışın təzahürüdür.

Bu gün Qərbi Azərbaycanın elmi və mədəni mühitinin tanıdılması məqsədilə müxtəlif layihələr həyata keçirilir. Onlardan biri də Qərbi Azərbaycan Xronikası layihəsidir. Bu yaxınlarda layihə çərçivəsində növbəti süjet hazırlanıb. "Türk dünyasında geniş yayılan Xıdır Elləz bayramı" adlı süjetdə xalqımızın minilliklərlə tarixi olan Novruz adət-ənənələri barədə söhbət açılıb, tarixi torpaqlarımız olan Qərbi Azərbaycanın hər mahalında, hər kəndində qeyd olunan Xıdır İlyas, Xıdır Elləz və ya Xıdır Nəbi adlanan bayramın necə keçirildiyi xatırladılır.

Bildirilir ki, Xıdır Elləz qədim tarixə malikdir və el arasında geniş yayılıb. Bütün türk dünyasında bu mərasim qeyd olunur. Xıdır Nəbi "su, külək və havanın" himayəçisi" kimi təqdim edilir və Xızır Peyğəmbərlə eyniləşdirilir. Xıdır əski türk mifoloji təsəvvürlərində ölüb-dirilən, zülmət dünyasından əbədi həyat bəxş edən dirilik suyunu tapıb içən və ölməzlik qazanan bir obrazı simvolizə edir. Türk mifik qaynaqlarında Xızır yer, su, umay kimi bir Vəli (övliya), yaxud hami ruh statusuna malik varlıq kimi səciyyələndirilir.

Xatırladaq ki, Qərbi Azərbaycan Xronikası layihəsinin məqsədi tarixi qədim torpaqlarımızın adının yaşadılması, tanıdılması, həmçinin azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən deportasiyaya məruz qoyulması ilə bağlı həqiqətlərin yayılması, təbliğ olunması, həmin ərazilərdə mövcud olmuş, lakin adı silinən toponimlərin, saysız-hesabsız yeraltı və yerüstü maddi mədəniyyət nümunələri - qədim yaşayış məskənləri, nekropollar, kurqanlar, qala, saray və istehkam qalıqları, karvansaralar, körpülər, qəbirüstü sənduqələr, xaçdaşlar, at-qoç heykəlləri, məbəd, kilsə, məscid, pir və ocaqların üzə çıxarılması, həmin ərazinin təmiz oğuz-türk məskənləri olmasını təsdiq edən faktların dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasıdır.

İrəvan və çevrəsi qədim türk milli adət-ənənələrinin uzun müddət konservativ şəkildə qorunduğu, kənar təsirlərə az uğramış olması ilə də seçilir. Novruz bayramı günlərində keçirilən kəl döyüşləri, pəhləvanların yarışı və s. kimi adətlər ("kəl döyüşdürmək" - Kitabi-Dədə Qorqudda rastlanan, Baymdır xanm ildə bir kərə (!) keçirdiyi heyvan döyüşdürmək ritualınm lokal, sırf əyləncə xarakteri almış şəkli təsiri bağışlayır) bu bölgənin özünəməxsus ənənələrindən sayıla bilər.

Ümumiyyətlə, Qərbi Azərbaycan, o cümlədən İrəvan bölgəsi mövsüm və məişət mərasimləri ilə çox zəngin folklor regionudur. Bu mərasimlər bölgə insanmm minillər boyunca təbiət və zamanla içiçə yaşam modelləridir. Bu cəhətdən regionun mərasim nəğmələri, əslində, bölgə insanının etnoregional yaddaş salnamələridir.

Mərasimlərin tədqiqinin ilk növbədə inam və sınamalar əsasında aparılması daha uyğun hesab edilir. İnam və sınamalar hər bir etnosun təbiətlə empirik təmasının məhsulları olan düşüncə və davranış formullarıdır. Bunlar biri-biri ilə sıx bağlıdır. İnamlar - sınamaların düşüncə forması, sınamalar isə - inamların hərəkətli formasıdır. Yəni biri diişüncədə olan, ikincisi davranışda təsdiq olunan eynilikdir. Mərasimlər isə etnosun kütləvi (total) sabit davranış sistemi kimi bütövlükdə inam və smamalara əsaslanır. Yəni mərasimlər öz ideoloji-mifik bazası etibarilə həm də inam və smamaların üzərində durur.

Qərbi Azərbaycanın ayrı-ayrı mahal və bölgələrində elat-tərəkəmə adət, ənənə və vərdişlərinin davamlılıgı yaylaq-qışlaq həyat tərzinə uyğun bir sıra inam və sınamaların, mövsüm-mərasim nəğmələrinin ortaya çıxmasını şərtləndirmişdir. Bu hal Azərbaycanın elat mədəniyyətinin yayğın olduğu bütün bölgələri üçün xarakterikdir.

Azərbaycan xalqınm bir çox mənəvi dəyərlərini özündə toplayıb, günümüzə qədər daşıyan ən böyük mədəniyyət atributlarından biri də, heç şübhəsiz, Novruz bayramıdır.

Novruz ərəfəsi və Novruz bayramı ölkəmizin digər bölgələrində olduğu kimi, Qərbi Azərbaycanda geniş qeyd olunurdu. Əhalinin bu el şənliyinə elliklə qatılması olduqca maraqh folklor nümunələrinin fomıalaşmasına gətirib çıxannışdır. İrəvan çuxurunda bu bayrama əwəldən xüsusi hazırlaşar və təntənə ilə keçirərdilər. Bayrama hazırlıq mərhələsində xüsusilə çillələr miihümyer tuturdu.

Azərbaycan folklorşünaslığmın patriarxlanndan olan görkəmli folklorşünas alim Məmmədhüseyn Təhmasib Novruza qədərki mərhələ kimi çillələr üzərində xüsusi dayanaraq yazırdı: "Qış çıllələrə bolunur. Bunlardan birincisi qışın girməsi ilə başlanan böyük çillədir ki, qırx gün davam edır. İkıncısı... kıçık çıllə adlanır və böyüyün yansı qədər, yəni iyirmi gün davam edir. Nəhayət, qışın son ayı gəlir ki, bu da hər biri yeddi gündən ibarət olan dörd balaca çilləyə bölünür".

Qərbi Azərbaycanda Novruza hazırlıq çillələrin qurtarmasından dərhal sonra başlayardı. Professor M.Təhmasibin "hər biri yeddi gündən ibarət olan dörd balaca çillə" dediyi və kiçik çillədən Novruza qədərki bir ayı əhatə edən həmin "üçüncii çillə" Qərbi Azərbaycanda boz ay, "dörd balaca çillə" isə "cəmlə"adlanırdı. Kiçik çillənin son gecəsi "cəmlə torpağa düşür" - deyərdilər. Yəni yer nəfəs almağa başlayır. Bundan sonra cəmlə suya, oda, havaya düşərdi. Bu müddətdə, yəni bayrama qədər həyət-baca təmizlənər, ev-eşik səliqə-sahmana salınardı. Bayramqabağı bütün evlərdə "evtökmə" və ya "paltartökmə" mərasimi icra olunardı. Yəni bütün ailələr evin paltarpalazım, yorğan-döşəyini günə

atar, ev-eşiyi, qapı-pəncərələri yuyar, təmizləyər, bir sözlə, bunu bayramı qarşılamağın ilk şərti hesab edərdilər. Bayramqabağı dörd çərşənbə axşamının hər birində küçələrdə iri tonqallar yandırılardı.

İlin son çərşənbə axşamına İrəvan çuxurunda İlaxır çərşənbə deyər və həmin bayramı xüsusi təntənə ilə qeyd edərdilər. İlaxır çərşənbə günü "bütün kənd "qəbirüstü" deyilən mərasimə çıxar, hamı köhnə-təzə biitün mərhumlarınm məzarlrarım ziyarət edərdi. Əwəl hamı qəbiristannığa axışıb, ölüləri ziyarət edər, mollalar yasin oxuyar, əhd edəmıər orada adamnara şimiyyət paylıyardı. Qəbiriistünnən qayıtdıxdan sora kənddə ili çıxmamış rəhmətə gedənnərin evlərinə gedib, başsağlığı verilər, ehsanı yeyilər və ya şərbəti içilərdi. Həmin axşam küçələrdə yenə tonqallar çatılar, adamnar "Atıl-batıl çərşənbə, bəxtim açıl çərşənbə", "Ağırrığım-uğurruğum bu odun üstünə" deyib tonqalların üstünnən tullanardılar. Uşaxlar isə neçə gtinnən bəri hazırradıxları lopalara (əski parçaları bürülüb-btikülər, sora məftillə möhkəm sarınıb, həmin məftildən ona uzun qol qoyular və lopa addanan bu məşəl bir neçə gün qabaxdan ağ neftin içinə salınardı kı, nefti canına yaxcı çəhsin) od vurub, var güjdəriynən firradıb göyə uçurardılar. Göy üzü işığa qərq olardı".

Novruz bayramı Azərbaycanın hər bir bölgəsində xalqın yaşadığı məhəlli mühitin özünəməxsusluqlarım əks etdirir. Bu cəhətlər bayraımn ən müxtəlif elementlərində (mətbəxində, oyunlarında, adətənənələrində və s.) özünü göstərir.Qərbi Azərbaycanda keçirilən Novruz mərasimi də bütün göstəriciləri ilə etnoregional hadisədir, yəni miihitin öziinəməxsusluğunu əks etdirir. İrəvan çuxuru bölgəsində kiçik çillənin son gecəsi "cəmlə torpağa düşür" deyilməsi region üçün xarakterik haldır. Azərbaycanm bütün bölgələrində cəmlə anlayışı yoxdur.

"Cəmlə", yaxud başqa adı ilə "cəmrə" məhəlli həyatın xüsusi göstəricisidir. Cəmrə//cəmlə təbiətlə onda yaşayan insanın təmasım yaradan obrazdır. "Novruz Bayramı Ensiklopediyası'nda bu anlayış barəsində belə bir məlumat verilimıişdir: "Cəmlə - Novruz bayramı ərəfəsində - Boz ayda icra olunan ilin son dörd çərşənbəsinə el arasında verilən adlardan biri. Ərəb mənşəli "cəmrə" (köz, isti) kəlməsinin fonetik dəyişikliyə uğramış şəkli olub, "isti, ilıq nəfəs" anlamma uyğun gəlir. Xalq |arasında "havaya cəmlə dəydi", "suya cəmlə dəydi", "yerə cəmlə dəydi", "torpağa cəmlə düşdü" kimi spesifik ifadələrin işlədilməsi, yaxud çərşənbələrin sırasının "birinci cəmlə", "ikinci cəmlə", "üçüncü cəmlə", "dördüncü cəmlə" şəklində düzümlənməsi Boz ay ərzində havanın dəyişib mülayimləşməsində onun "isti, ilıq nəfəs" kimi qəbul edildiyini göstərir".

Novruz bayramı və onun xüsusi semantikaya malik olan cəmrə//cəmlə elementi etnoregional yaddaş baxımından mühüm obrazdır. Onda Qərbi Azərbaycan regionu insanlarınm təbiətlə təmasmın bütün temporal (zaman) dinamikası ifadə olunmuşdur. Qərbi Azərbaycan insanları təbiətlə içiçə yaşayan, öz həyat və təsərrüfat ritmlərini təbiətin ritminə əsasən quran toplumdur. Bu cəhətdən 2 Qərbi Azərbaycanda keçirilən Novruz mərasimi və onun mühüm tərkib hissəsi olan cəmlə//cəmrə qışdan yaza keçidin məhz bu torpağa məxsus zaman ritmini inikas edir. Bu da öz növbəsində Qərbi azərbaycanlıların regionda minillərin təcrübəsinə əsaslanan tarixini bir daha təsdiq edir.

İrəvan bölgəsində axır çərşənbə gecəsi "adamlar, xüsusilə qızlar niyyət tutub qapıpusduya çıxar, belə güman edərdilər ki, eşitdikləri ilk söz onların qismətindən xəbər verir. Buna görə də həmin axşam evdə hamıya tapşırardılar kı, ancaq xoş sözlər deyin, birdən qapıpusduya çıxan olar. Uşaqlar da zarafatla tez-tez bərkdən "Allah murazınızı versin!" - deyərdilər.

Həmin axşam evlərdə hər adama bayram payı bölünərdi: qoz-fındıq-şimi-alma-narıngi və s. Bu, daha çox rəmzi səciyyə daşıyırdı. Kim istəməsə, öz payını başqasına verə bilərdi. Evdə nə qədər bolluq olsa da, uşaqlar üçün pay hamısından şirin olardı. Həmin axşam evlərdə, əsasən, plov bişirilərdi.

Bayram axşamı (ona Kiçih bayram və ya Baca-baca da deyirdilər) valideyn evinnən övlad evinə pay göndərməh, belə paynan qoca ata-ananı yad etməh adət idi. Cavan oğlannarın ikibir, üçbir olub evlərə dəsmal, şal və ya papax atması da gözəl adət idi. Bayram axşamının Baca-baca adı da buradan - keşmişdə evin bacasınnan şal sallamaxdan götürülmüşdü. Çox vax sevgilisi olan oğlannar da istədiyi qızın evinə dəsmal atardı. Dəsmala bayram yemişi bağlasaydılar, bu, ona işarə idi ki, qızı oğlana verməyə razıdılar. Nişannı oğlannara qız evinnən rəhli yumurtalar göndərərdilər ki, öz taytuşdarına paylasın".

Keçmişdə il təhvil olan gün çaydan xırda balıq tutub gətirər, ləyənə salıb, ətrafına səməni, şam düzər, diqqətlə balıqların hərəkətini izləyərdilər. Balıq şiddətlə çabalayanda, yaxud sudan atılanda alqış qopardı kı, il təhvil oldu. Hamı bir-birini təbrik edər, bundan sonra bütün kənddə bayramlaşma

mərasimi başlayardı. Hər kəs öz ağsaqqal və ağbirçəyinin bayramını təbrik etməyi özünə borc bilərdi. Həmin gün küsülüləri də barışdırardılar.

Böyük bayramda isə adamlar bir-biri ilə bayramlaşmağa gedər, öz yaxınım, qohumunu bayram payı ilə yad edərdilər. Bu pay bayram şimiyyatından və hər hansı bir "xələt"dən ibarət olardı. Bayramda qırmızı yumurta boyamaq, onu döyüşdürmək, udmaq-uduzmaq Novruz bayramının əsas adətlərindən idi.

Keşmişdə bayram şənliklərində xomz, yumurta, kəl döyüşdürmək, nəhayət, pəhləvanların güləşməsı bır adət ıdi. Bayrama hələ bir ay qalmış pəhləvanlar üçün sıra qonaqlığı düzəldərdilər. Başqa sözlə, bayramqabağı onları yedirdib-içirdərdilər ki, qüvvə toplasınlar. Hətta, kəndin qalib pəhlivanı başmın dəstəsi ilə qonşu kəndlərə güləşməyə gedərdi. Qaliblərə nəmər verərdilər.

Azərbaycanın hər bir bölgəsində olduğu kimi, Qərbi Azərbaycanda keçirilən Novruz mərasimi də etnoregional həyatın mühüm tərkib hissəsidir. Bu mərasim Qərbi azərbaycanlıların bütün tarixi mədəni yaşam təcrübəsini həm yaddaş hadisəsinə, həm də davranış formuluna çevimıişdir. Yəni, Novruz bayramı bir tərəfdən etnik-mədəni yaddaş potensiyası, o biri tərəfdən etnik-mədəni davranış modelidir. Bu iki element Qərbi Azərbaycan Novruzunun aparıcı mahiyyətini təşkil edir.

İrəvan çuxurunda xüsusi önəm verilən mərasimlərdən biri də Qurbankəsmə mərasimi idi. Ümumiyyətlə, Qərbi Azərbaycanda dini mərasimlərin (Orucluq, Məhərrəmlik və s.) keçirilməsinə çox diqqətlə və bir az da mühafizəkarcasına yanaşardılar. Qurbankəsmə mərasimlərində də bu ayinin icrasmda dədə-baba adətlərə xüsusi dəqiqliklə əməl etməyə çalışardılar. Belə bir inam vardı ki, buna dəqiqliklə əməl edilməsə, qurbanlıq qəbul olunmaz. Əslində, bu, düşmən əhatəsində yaşayan bir etnosun həm də öz varlığını, öz milli-mənəvi dəyərlərini, mövcudluq forma və iisullarını qomma vasitəsi idi.

İrəvan çuxurunun Vedibasar bölgəsində Qurbankəsmə mərasiminin bir sıra özəllikləri vardı. Onlardan qədim Gəmibasar mahalının Bayburt kəndinin keçmiş sakinlərindən yazıya alınmış, Millidərə bölgəsi üçün səciyyəvi olan üç qurbanlıq - Bişmə qurban, Sacarası və Niyaz haqqında xüsusi bəhs etməyi vacib hesab edirik.

"Bişmə qurban. Müəyyən niyyət üçün xüsusi bəslənmiş qoç kəsilərmiş. Bu mərasim kəndin ən böyük evində keçirilər, burada kəndin bütün əhalisi iştirak edərmiş. Mərasimə kəndin ən mötəbər ağsaqqalı və ya seyid övladı rəhbərrih edərmiş. Qurban kəsiləndə onun əti doğranmazmış, yalnız oynaxlardan ayrılar, sora qazannara doldumlub bişirilərmiş. Ət sümühdən aynlana qədər bişirilər, sora əti sümühdən ayırıb, didib, iri teşdərə yığarmışdar. Bunnan sora həmin əti lavaş çörəyin arasına qoyub kəndin bütün əhalisinə paylıyarmışdar. Mərasim başlanannan qutarana qədər dualar oxunarmış. Ətin qazanda qalan suyuna yarma töküb bişirər, camahata paylıyamuşdar. Sümühləri isə qoçun dərisinə büküb əlçatmaz yerdə torpağa dərin basdırarmışdar kı, heş vəhşi heyvannar da tapa bilməsin.

Sacarası. Xəmiri yağla, südlə yoğurar, sora ocağın üsdünə sac qoyub, o sacın içinə yoğrulmuş xəmiri çörəh kimi yayar, üsdünü də digər sacnan örtərmişdər. Sacarası bişdihdən sora onu götiirüb, hissə-hissə doğmyub, kənd camahatına paylıyarmışdar. Bişmə qurban kəsməh imkanı olmuyannar üç Sacarası bişirsə idi, o, bir Bişmə qurbana əvəz sayılarmış.

Niyaz. Niyazı da xəmirdən bişirərmişdər. O, həcmcə Sacarasınnan kiçih olar, xəmiri südnən yoğmlar, bir az da şəkər ya da bal qatılamuş. Onu sacda, ya təndirdə bişirər, hissələrə bölüb camahata paylıyarmışdar. Onu çox vax Sacarası ilə eyni vaxda bişirib paylıyarmışdar.

Sacarasıyla Niyazı paylıyan onu iki əlinin arasında tutub verər, payı alan da həmçinin iki əlinin arasında alıb, payı öpər, "Allah qəbul etsin" deyərmiş. Bu payları yeyərkən gərəh elə edəydin ki, bir qmğı da yerə düşmüyəydi, çünkü günah sayılırdı. Yerə düşərsə, götürüb, öpüb, göz üsdə qoyub, sora əl-ayax çatmıyan yerə qoyarmışdar".

Göründüyü kimi, Qurban bayramı Qərbi Azərbaycan regionları üzrə etnoqrafik özünəməxsusluqlara malikdir. Bu bayram bütün Qərbi Azərbaycanda təntənə ilə keçirilirdi.

Ən qədim mərasimlərdən olan Xıdır Nəbini də Qərbi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində bu yaxınlara qədər qoruyub saxlamışdılar. Xıdır Nəbi yazın gəlişi ilə bağlı bayramdır. Xıdır yazın gəlişini simvollaşdırır. Xalq, əslində, bu mərasimi keçirməklə qışın gedişini və yazın gəlişini təmin edir. Başqa sözlə, təbiətin ritmi, fəsillərin bir-birini əvəzləməsi insan faktorunun iştirakı ilə baş verir. İnsan təbiətə təsir edir.

Azərbaycanın bütün bölgələrində olduğu kimi, Qərbi Azərbaycanda da geniş yayılmış xalq oyun və tamaşalarından biri də "Qodu-qodu" oyunudur. Bu vaxt əllərdə gəzdirilən kukla (gəlincik) - müqəvvadan istifadə edilirdi.

İrəvanın toy adətləri isə ümumilikdə Qərbi Azərbaycanın digər bölgələrindəki və ümumilikdə Azərbaycanın fərqli bölgələrindəki toy mərasimlərindən az şeylə fərqlənsə də, regiona xas spesifik xüsusiyyətlərdən də xali deyildi.

Xüsusilə keçən əsrin 60-cı illərindən 1988-ci il deportasiyasına qədər toy adətlərində xeyli dəyişikliklər olmuşdu. Küçələrdə böyük çadır qurular, toy şənliyi axşamdan gecə yarısına qədər çəkərdi. Məclisdə əvvəllər aşıqlar, sonralar isə daha çox müğənnilər iştirak edərdilər. Toylarda məclisi hörmətli ağsaqqallar idarə edərdilər.

Qərbi Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində toy adətlərində müəyyən fərqlilik özünü göstərirdi. "Vedidə keçmişdə ən azı yeddi gün-yeddi gecə toy olardı. 1950-ci illərdə bu, üç gün-üç gecəyə qədər qısaldılmışdı. 1970—80-ci illərdə isə hər toy ancaq iki giin (adətən, həftənin şənbə və bazar günləri) çalınardı. Həm də toyu oğlan evi edərdi, ayrıca qız toyu olmazdı.ağırardılar.Beləliklə, Qərbi Azərbaycan bölgəsinin adət-ənənələri, mərasimləri zəngin etnoregional spesifikaya malikdir. Bu özünəməxsusluq avtoxton həyatla müəyyənləşir. Başqa sözlə, Qərbi Azərbaycan mərasimləri bütiin struktur elementləri ilə bölgəyə bağlıdır: bölgənin təbiəti, relyef spesifikası, havası, suyu bu mərasimlərin quruluşunu, tərkib elementlərini, regional koloritini şərtləndinnişdir. Bu da öz növbəsində Qərbi Azərbaycan folklor miihitində mərasimləri etnoregional özünüifadə və davranışm fonnulları kinıi səciyyələndirməyə imkan verir.

Nəticə etibarı ilə məlumumdur ki, Qərbi Azərbaycanlıların dəyərlərinin qorunması bu gun dövlət dəstəyi və dövlət qayğısı ilə uyğurla təmin olunur. Bu tendensiya birmənalı şəkildə Qərbi Azərbaycana qayıdış konsepsiyasının əsasını təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Musa Urud Zəngəzur(uzaq keçmişdən muasir dövrə qədər. Bakı, Nurlar nəşr evi, 2016, 480 s.
2. Aytən Cəfərova. Qərbi Azərbaycan etno-mədəni mühiti: tədqiqlər, xatirələr, faktlar. Naxçıvan, Əcəmi nəşr evi, 2023, 176 s.
3. İbrahim Bayramov. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri. Bakı, Elm nəşr, 2002, 346 s.
4. Rauf Bəhmənli. Erməni plagiatına məruz qalmış Qərbi Azərbaycan yallıları. Bakı, İmza nəşrlər evi, 2022, 112 s.
5. Yagub Mahmudov, Tofig Mustafazadeh. The İravan Khanate. Baku, Chashioglu Publishing Hause, 2010, 550 p.
6. Cəfərov Cəfər, Cəlal Allahverdiyev. İrəvan. Enskopedik Toplu. Bakı, ADPU-nun nəşriyyatı, 2019, 161 s.
7. Nazim Mustafa. İrevan Şehri (Türk-islam varlığı nasıl yok edildi). Ankara, Berikan yayım evi, 2015 135 s.
8. Araz Yaquboğlu. Sazın-sözün sorağında. Bakı, Elm və təhsil nəşr evi, 2023, 200 s.

ХАТИРА АГАЕВА
Доктор философии по истории,
Институт истории и этнологии Национальной академии наук Азербайджана имени А.А. Бакиханова.

ЗАЩИТА СЕМЕЙНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ЗАПАДНЫХ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ

Западный Азербайджан является неотъемлемой частью Азербайджана, и на протяжении всей истории формировались уникальная культура и семейные ценности мусульманского населения, проживающего на этих землях. Теплота, социальная связь, забота о детях и старших, характерные для страны. Восточный стиль проявился и в семьях Западного Азербайджана. Не-

сомненно, брак и свадьба являются наиболее фундаментальными в семье. В этом отношении обычаи Западного Азербайджана весьма колоритны.

Ключевые слова: восточная культура, ремесла, турецкая семья, забота, общественная жизнь, культурные ценности, социальная идентичность

KHATIRA AGHAYEVA
Ph.D in history,
Institute of History and Ethnology of Azerbaijan National Academy of Sciences named after A.A. Bakikhanov

PROTECTION OF FAMILY VALUES OF WESTERN AZERBAIJANIS

West Azerbaijan is an integral part of Azerbaijan, and throughout history, the unique culture and family values of the Muslim population living in these lands have been formed. Warmth, social connection, taking care of children and caring for elders, characteristic of the Eastern style, have also manifested themselves in West Azerbaijani families. Undoubtedly, marriage and wedding are the most fundamental of the family. In this respect, the customs of Western Azerbaijan are quite colorful.

Keywords: Eastern culture, handicrafts, Turkish family, care, social life, cultural values, social identity.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 01 noyabr 2024-cü il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 15 noyabr 2024-cü il.
Rəyçilər: t.ü.f.d. Sənubər İsmayılova, t.e.d. İsmayıl Məmmədov.